

68. KLINICKO—PSYCHOLOGICKÝ DEN NA TÉMA „FENOMÉN LÁSKY“

JAN SRNEC

Katedra psychologie FFUK, Praha

O příspěvky na předvánoční klinicko-psychologický den 1992 jsem požádal záměrně psychology, od nichž bylo možno očekávat rozdílný přístup k tématu. Cílem totiž nebylo jenom připomenout aktuálnost tématu lásky v době, kdy bují nenávisť vyžívaná ideologií minulých desetiletí. Program měl také naznačit mnohost podob lásky a komplementárnost přístupů k jejímu poznání — a v neposlední řadě i určitý rozpor mezi závažností tohoto tématu pro klinickou a poradenskou praxi a nedostatečností jeho psychologického rozpracování. Je vůbec žádoucí (a přípustné) podrobovat fenomén lásky vědecké analýze? I této otázky se dotkl některý přednášející a diskutující.

Do čtyřhodinového jednání se pochopitelně vešlo jen několik příspěvků, ty však vcelku reprezentovaly některé významnější přístupy: klinický, vývojové a sociálně psychologický, evoluční a sociobiologický a také historicko-filosofický. Onu druhou, intimní a vědecky sotva uchopitelnou stránku lásky měla připomenout hudba, která zazněla o přestávce: ukázka ze Sukovy suity Pohádka (O věrném milování Radúze a Mahuleny a jejich strastech).

V následujících autoreferátech přednesených sdělení se zčásti obráží i reakce na diskusi.

LÁSKA JAKO PSYCHOLOGICKÉ TÉMA

JAN SRNEC

Téma lásky hraje významnou roli v hlubinných i dynamických teoriích psychoterapie. Lásku jako jednu ze základních lidských potřeb postulují teorie psychosociálního vývoje. Ústřední postavení má problém lásky v humanistické psychologii, která (podle Tardyho) „nahraňuje vědu morální filosofií“.

Poměrně krátkou historii má psychologická analýza samotného fenoménu lásky. Sociálně psychologický výzkum se zaměřuje na rané fáze emočního atrahování a na odhalení zúčastněných proměnných (prostorová blízkost, četnost expozice, podobnost, fyzická přitažlivost). Experimentální výsledky podporují výklad náhlého, intenzivního zamilování prostřednictvím dvousložkové teorie emocí: fyziologické vybuzení vyvolané jiným podnětem (např. strach z fyzického ohrožení, vzrušení při rockovém koncertu nebo filmovém thrilleru ap.) je při kognitivním zpracování emoce zčásti přisuzované současně přítomné osobě, čili může zesilovat erotické přitahování. [Už Ovidius v Umění milovat radí: bytost vhodnou k milování vezmi na zápas gladiátorů; vzrušení, které prožívá při sledování krvavých zápasů, může zčásti přisuzovat tobě jako jeho původci.]

V posledních dvou desetiletích se věnuje větší pozornost dotazníkovému zjišťování forem či stylů lásky a využití těchto konstruktů k predikci kvality a trvalosti vztahu. V americké psychologii je to např. rozlišení mezi „líking“ s převahou kognitivních a „loving“ s převahou citových složek (Z. Rubin) a mezi „kamarádkou“ a „vášnivou“ láskou (E. Berscheid, E. Hatfield, E. a G. W. Walster). „Třísložkovou teorií lásky“ (vášnivost, důvěrnost a oddanost) navrhl R. Sternberg. Největší pozornost pravděpodobně vyvolala pojmová konstrukce, jejímž autorem je sociolog J. A. Lee a která je obdobou starořeckého rozlišení čtyř druhů lásky (eros, filia, storgé a agapé). Lee postuluje tři primární styly lásky: přátelskou (vzájemné respektování), vášnivou (vzájemné uspokojování) a hravou (nezávaznost). Trojici sekundárních stylů představuje láska obětavá (altruistická), pragmatická (očekávající praktické výhody) a obsedantní (přivlastňující si partnera). Uvedená pojmová konstrukce se stala základem pro dotazníkovou metodu, kterou v r. 1986 uveřejnili C. a S. Hendrickovi. V následujících letech byla jejich metoda podrobena psychometrické analýze (včetně faktorové), a to v USA, Anglii a Německu, a její vylepšené verze byly použity ke studiu závislosti mezi preferovanými styly lásky a spokojeností v mileneckém či manželském vztahu, případně celkovou životní spokojeností. Mimo jiné se ukázalo, že predikční validita se zvyšuje, jestliže se typologie stylů lásky kombinuje s typologií M. Ainsworthové, tj. s anamnesticky zjišťovaným typem tzv. attachment — citového upoutání mezi dítětem a matkou v časném dětství.

Empirické studium fenoménu lásky pochopitelně nepostihuje její „duchovní rozměr“, nicméně může být přínosné pro klinickou a poradenskou praxi.

MATEŘSKÁ LÁSKA — VZTAHY V ČASNÉM DĚTSTVÍ

JAROSLAV ŠTURMA

Příspěvek nejprve ukazuje, že empirická psychologie se ke zkoumání tak komplexního fenoménu, jakým je rodičovská láska, dostává poměrně pozdě — ve 40. letech tohoto století pracemi zejména R. Spitzze a J. Bowlbyho, u nás nezávisle a originálně zvláště pracemi Z. Matějčka a J. Langmeiera. Láska — a není podstatného rozdílu mezi láskou otcovskou a mateřskou — spočívá v trvalém osobním citovém vztahu mezi dítětem a rodičem. Její absence či odebrání bývá spjata s negativními důsledky pro rozvoj dítěte. Později zkoumání ukazují specifické důsledky nejen existence či neexistence vztahu, nýbrž i jeho intenzity a jemnějších charakteristik. Matějček odhaluje a popisuje subtilnější formy psychické deprivace v rodině — tzv. subdeprivaci. Novou etapu studia vztahů představují výzkumy sociální interakce mezi dítětem a matkou (otcem). Vychází se tu z teorie časného připoutání (attachment, Bindung), spojené se jmény J. Bowlbyho, M. Ainsworthové a dalších. Již záhy v průběhu 1. roku nabývá interakce charakteristický ráz a chování dítěte v jejím důsledku lze klasifikovat podle typu upoutání (vztahu). V podélných studiích se rozlišuje zejména vztah jistý dětí bezpečně upoutaných, vztah nejistý a zároveň vyhýbavý, kdy dítě usiluje o blízkost jen relativně, aby se vyhnulo opětovnému zklamání, a konečně vztah nejistý a ambivalentní u dětí trpících odloučením, ale zároveň vůči rodiči dávajícím najevo nespokojenost nebo i agresivitu. Longitudinální studie ukazují, že děti v prvním roce života bezpečně upoutané se vyvíjejí kognitivně i osobnostně v průběhu celého dětství příznivěji, jsou sociabilnější, kooperativnější, ke světu vstřícně orientované — jejich vztahy jsou založeny na důvěře, jež je schopna přetrvat i v pozdějších zátěžích. Mateřská (rodičovská) láska významně spoluutváří vývoj dítěte. Pozdější náprava narušených vazeb a vztahů ke světu je obtížná, ne však nemožná — působí tu korektivně především pozdější zážitky plného přijetí buď v přirozených životních setkáních anebo získané v průběhu psychoterapie.

FENOMÉN LÁSKY V TEORII OBJEKTNÍCH VZTAHŮ

JANA KOCOURKOVÁ

Teorie objektních vztahů vznikla jako určitý proud v psychoanalýze a přinesla výraznější zaměření na nejranější období života dítěte a na první vztahy, které dítě prožívá se svým primárním objektem — matkou. Tento první vztah se podílí na stavbě vnitřního světa dítěte a na tom, jakými objekty bude dítě moci svůj vnitřní svět zažít. Vztahy s prvními významnými osobami ve vnitřním světě přetrvávají a tato základní dětská zkušenost tvoří půdu, z níž vyrůstají emoce, jež potom hledají svůj vnější objekt. Jak říká Harry Guntrip, žijeme ve vnějším světě s emocemi, které povstávají z našeho vnitřního světa.

Hledání a zacházení s objektem lásky a touhy je ilustrací těch sil, které přetrvávají ve vnitřním světě člověka a hledají svůj objekt a vztahy s ním.

Člověk, který emočně příliš vězí v dřívějších vazbách a jehož vnitřní objekty mají převážně „zlou“ podobu, bude se svými vnějšími objekty zacházet specifickým způsobem. Typickým příkladem je to, co bychom mohli nazvat přitažlivostí nedostupného objektu. Jen ten, kdo neuspokojuje, je ten pravý nebo pravá — jakmile se stane dosažitelný, ztratí atraktivitu. Tato přitažlivost někým, kdo je nedostupný nebo odmítavý, by mohla být z hlediska klasické psychoanalýzy vyložena Oidipským komplexem, v němž je atraktivita partnera vázaná na jeho nedostupnost, a podmínkami takového vztahu je tajemství, třetí osoba v trojúhelníku, strach z prozrazení, pocitu viny a také vzrušující a grandiosní uspokojení.

Teorie objektních vztahů přinesla více náhledů na propojení preoidipské a oidipské zkušenosti a ukázala, jak raná traumata ve vztahu s primárním objektem ovlivňují a modifikují oidipskou zkušenost.

Matka, která je v preoidipském období prožívaná jako neuspokojující a výsledkem tohoto vztahu je stvoření „zlého vnitřního objektu“, svádí k tomu, aby byl oidipský prostor použit k její proměně, aby oidipská situace pomohla změnit tento zlý objekt v objekt dobrý, aby byla konečně nalezena milující, pečující a obdivující matka, která poskytne úplně všechno.

Historie Oidipa, který byl Freudem použit jako metafora určitých dětských zkušeností a vazeb s rodiči, se stane srozumitelnější, když zkusíme nahlédnout do jeho „preoidipální“ minulosti. Byl rodiči odložen a mohl zemřít. Lpění na oidipském vítězství je vázáno na starší potřeby bezvýhradné mateřské lásky a toto lpění je o to silnější, oč více strádání bylo prožito dříve. Pak se z oidipské situace stane opravdové drama a

výraz „nemohu bez ní nebo bez něho žít“ odkazuje k dobám, kdy dítě nemůže žít bez svého primárního objektu, kdy je závislé na lásce, kterou dostává, a kdy opuštění tímto primárním objektem znamená nejen ztrátu lásky, ale i ztrátu života.

Psychoanalytická teorie objektních vztahů akcentuje význam nejranější vazby dítěte s matkou a ukazuje, jak osud tohoto vztahu ovlivňuje osud všech dalších objektních vztahů.

LÁSKA A PSYCHOTERAPIE*)

JIRÍ ROŽIČKA

Obecná shoda panovala především ve zvláštním ostychu o lásce mluvit. Jeden účastník přiznal, že se o lásce mluvit přímo bojí. „Křehká křídla motýla by mohla přijít o jemný pel a na něm sestoupit do dissentu, aby si uchovala to, co je jí svaté: Intimitu, důvěrnost a něhu, věrnost a oddanost, vlastní smysl.“

Musí se bránit také psychoterapii, která ji tak často a tak trestuhodně vydala psychologismu, který proměňuje lásku v pudy, instinkty, vzorce chování či funkce biosociálních systémů. Existuje dělítko mezi žádostivostí, tedy psychologickými potřebami, a láskou. Ta, na rozdíl od potřeb, je svým nejvlastnějším smyslem, zatímco potřeby lze redukovat na další (např. biologické) „podstaty“. „Láska není psychologická kategorie“, upozornil filosof. „A psychoterapie?“, zeptal se psycholog. V této souvislosti se rozpředla debata o tom, zdali existuje jasné dělítko mezi láskou a sexualitou. Závěr: Láska a sex se sice vyskytují často pohromadě, ale korelují jen volně. A potom, je spousta podob lásky bez sexu. „Sex je, jako každá konzumace, podmiňovatelný reklamou, a tudíž uměle“, pravil mladý muž. Na lásku toho zbylo poměrně málo, ve srovnání se sexualitou, povzdechla si společnost.

Jednu z nejdůležitějších charakteristik lásky spatřovali kolegové ve vzájemnosti. Jak je to ale se sebeláskou, ptali se druhí. Narcistní láska řeší problém zdánlivě. Láska k sobě totiž nemusí být žádnou zahleděností do sebe, ba dokonce je podmínkou lásky k druhému. Nemohl být necitován M. Buber.

Ve vztahu Já — Ono chybí komunikace, základ vztahu Já — Ty. Komunikace však je sdělováním tehdy, je-li oboustranné. Sdělování vneslo nové téma, totiž průběh a tak i trvání, a tím dimenzi času. Jeden kolega poukázal na snahu vypudit časovost z lidského života náruživostí. Proč? Protože časovost je neodmyslitelně spjata s dočasností, tedy se smrtí. Sexualita lásky zbavená se ukázala jako útěk do bezčasovosti, jako pád do přítomnosti. Nicméně, tento pád do bezčasovosti nemusí být viděn moralisticky. Moralizování vedlo nakonec k tomu, že psychoterapie s morálkou neumí moc dobře zacházet, ba dokonce se jí vyhýbá, ve snaze být morálně neutrální nebo indiferentní. Jak se však vypořádat se skutečností, že lidské jednání je mravně důsažné takřka vždycky? Jak se vypořádat s faktem, že konkrétní důsledky většiny symptomů mají mravní konotaci? Součástí orality je parazitismus, anality sadismus a pokrytectví, falická složka obsahuje manipulaci a inscenaci sklony. K tomu přece nemůže být psychoterapie indiferentní a pokrytecky bezmocná! Psychoterapie však může nechat pacienta dozrát k poznání přirozené mravnosti, která vyplývá z pochopení řádu světa a věcí v něm.

Hodně, ne však dosti, se pak povídalo o lásce transcendentální a k transcendentnu. Věřící v této souvislosti hovoří o Bohu a osobním vztahu k němu. K Bohu jakožto osobě je možné mít vztah. I tato témata jsou v psychoterapii stejně tak legitimní jako všechna ostatní. „Pokud však neupadneme do psychologického redukcionismu“, dodal fenomenolog.

Dva problémy nejchoulostivější nakonec. Jak je to v psychoterapii s láskou tělesnou mezi lékařem a pacientem? A je láska v psychoterapii vůbec nezbytná?

Existují výzkumy o sexu mezi terapeutem a pacientem, které výskyt odhalují v překvapivé četnosti.

Zřejmé je, že terapeut nemusí své pacienty mít rád. Je však nepochybné, že je-li tomu naopak a je-li jeho láska ve službě hlubším podrobená požadavkům profese, pak je psychoterapie jedním z nejlepších léčebných i sebepoznávacích prostředků, které kdy člověk vymyslel.

*) Příspěvek je volnou rekapitulací toho, co bylo napsáno a řečeno na kolokviu, pořádaném pražským Institutem psychoterapie na téma „Láska a psychoterapie“.

DĚICTVÍ EVOLUCE — UNUM NECESARIUM V LIDSKÉM DVOŘENÍ

ALEŠ KOLÁŘSKÝ

Určité vzorce chování ženy, i ty, jež se provádějí na veřejnosti [např. „hození očkem“], vyvolávají u normofiliků penilní tumescence. Nekoitální chování ženy, mající tento účinek, nazýváme courtshipovým. Courtshipovým vzorcem je i cudné zakrytí klínu. Vyvolává penilní tumescence nejen u normofiliků, ale i u těch parafiliků, řazených k tzv. „counthip disorders“, např. u exhibicionistů. Avšak zatímco v normofilikovi cudný vzorec dobře připraví tužbu po vzorci intimnějším („genital display“), exhibicionistovi vzrušení cudností překáží ve vzrušení intimnějším vzorcem. Fakt, že exhibicionisté mají tuto celoživotní obtíž, ač se jinak ve schopnosti učení vyrovnají normofilikům, je nepřímým důkazem, že cudný courtshipový vzorec chování ženy a schopnost muže využítkovat jej k naplnění erotického vztahu nejsou pouze naučené, nýbrž že jsou pozůstatkem evoluce člověka. (Zřejmě bylo cudné chování v evoluci lidské reprodukce opatřením proti habituaci, kterou navodilo neustálé vidění nahoty neoděných pralidí.)

Studium jiných parafilí ze skupiny „courtship disorders“ než je exhibicionism nás obdobně poučuje o existenci jiných vrozených složek lidské „mapy lásky“ (termín Johna Money-ho) čili sexuálně motivačního systému (termín Madlafouskův).

Praktický význam mají tyto poznatky pro sexuální, estetickou a mravní výchovu, pro sexodiagnostiku a mj. i pro terapii. Jedním z účelů terapie sexuálních delikventů je vytvoření náhledu u pacienta. Aby však klinik mohl pacientovi podstatu jeho problému správně osvětlit, musí jí dříve porozumět sám. A to předpokládá, aby opakovanými exploracemi (i falometrickými) byl pacientův sexuálně motivační systém celý probádán. Nezdá se, že by to znamenalo objevit dosud neznámou sexuální anomálii.

Předpokládá to opustit již neplatný pojem unitárního sexuálního pudu a přijmout systémové pojetí.

Je-li sexuálně motivační systém alterován, mohou být osobnostní kritéria a modely neplatné. Osobnostní modely parafilika traumatizují (pokřivený sebeobraz) a neoprávněně podstatu jeho problému demonizují. Jsou svou podstatou protidemokratické a protihumánní, protože jsou protipluralitní. Sexuální anomálie neznámá nutně poruchu zdraví.

Všechny tři diskusní příspěvky k tomuto referátu byly nesouhlasné. Dva z nich explicitě tabuizovaly biologický výzkum lásky. Toto stanovisko považuje autor za povážlivý odklon od evropských myšlenkových tradic.

LÁSKA K BLIŽNÍMU V PLEISTOCÉNU A DNES

JAROSLAV MADLAFOUSEK

Má-li *problém lidské přirozenosti* v psychologických a sociálních vědách vskutku charakter paradigmatu, měl by být otevřeně přiznáván a řešen, ať je jakkoli obtížný. Nejrozšířenější je *paradigma egoismu*. Sobectví je člověku přisuzováno (explicitně nebo implicitně) jako podstatná (ne-li jediná) konečná determinanta jeho psychiky. Jakou pomoc může přinést nová vědecká disciplína — *evoluční psychologie*? Evoluční psychologie se ptá, jaké bylo psychické vybavení *pračlověka*, které mu umožnilo řešit **problémy v jeho původním prostředí**, tedy v prostředí, na které byl v evolučním procesu adaptován. A dále: jak se původní, evolučně stabilizované psychické vybavení člověka uplatňuje v dnešním značně odlišném prostředí? *Altruism* (příbuzenský a zejména pak reciproční) je téma, kterému evoluční psychologové věnují velkou pozornost. Podmínkou vzniku *recipročního altruismu* jako evolučně stabilizované strategie je soustavná, důsledná a opakovaná výměna rolí „dárce“ a „příjemce“. Reciprocity prospěšnosti je v evolučním procesu kontrolována **reprodukčním úspěchem jedince**. *Ultimátní kauza* recipročního altruismu má tedy jednoznačně charakter **individualismu**. Naproti tomu *proximální mechanismy* (motivace, emoce, city), vzniklé v evolučním procesu recipročního altruismu, a jimi generované chování mají jednoznačně zaměření na druhé jedince, a to pozitivně ve formě pomoci až obětavosti, kooperace atp. Rozvoj recipročního altruismu probíhal u Homínidů několik milionů let před emergencí artikulované řeči. Rostoucí mozek Homínidů byl nespíše důsledkem přírodního výběru jedinců, schopnějších realizovat a proti „podvodníkům“ ubájit reciproční altruism s dlouhým časovým rozpětím, s rozsáhlou individuální diferenciací, s jemnými poměry směnitelnosti. Jako další evoluční krok je uvažována emergence *dimense závaznosti*, základní kámen lidského nadání k morálce. Tváří v tvář vůči hádance sociální spletnosti

úspěšný jedinec byl ten, který měl vestavěna osvědčená vodítka, co by měl dělat. Mravnost opravdu účinkuje a je účinná právě díky tomu, že má přídatnou dimenzi závaznosti, která umožňuje překonat v konkrétní situaci bariéru egoistických přání, vymanit se z nich a pomáhat druhým.

LÁSKA V EVROPSKÉ DUCHOVNÍ TRADICI

TOMÁŠ HALÍK

Jedním z velkých témat západní tradice je vztah lásky a poznání. Zejména Maxu Schelerovi vděčíme za to, že proti moderní, zejména pozitivistické tezi, že láska činí slepým a pravé poznání vyžaduje nezúčastněný odstup, vyzdvihl názor, že „láska činí jasnozřivým“ a v obhajobě tohoto stanoviska nově interpretoval téma lásky v dějinách západního myšlení.

Pro Platona je eros touhou nejsoucím po jsoucím, přechodem od menšího vědění k většímu, tendencí materie získat účast na ideji. Milovat nemohou nevědoucí ani dokonale vědoucí (bohové), nýbrž filosofové. Láska je synem bohatství a chudoby, vědění i nevědění. Bohové mohou být předmětem lásky, sami však podle Sokrata nemilují. V platonském pojetí je láska kosmickou silou, nutkáním na všech stupních udržet podobu druhu. Uchování formy v procesu vznikání materie je projevem Erotu, který žízní po bytí.

Na této věci Scheler ukazuje, že platonské pojetí lásky je ve své podstatě statické, znamená uchovávání, nikoliv skutečnou tvořivost. Stopuje tento „ontologický omyl“ v panteismu od Spinozy po Hegela a Schopenhauera, vidí v něm jen další variantu indického pojetí, podle něž je láska jen intuitivním zřením původní jednoty bytí a odhalením zdánlivosti rozdělení a mnohosti.

Proti tomuto modelu klade Scheler křesťanský obrat v chápání lásky, v němž vidí „jedinečnou revoluci lidského ducha“. Na místo indicko-řeckého sebevypouštění skrze poznání nastupuje vykoupění skrze Boží lásku. Na místo platonského pojetí lásky jako pohybu od nižšího k vyššímu je kladen pohyb obrácený — láska nepočíná v lidském individuu, nýbrž má svůj počátek a první impuls (ale zároveň i dovršení a cíl) v Bohu. Lidská svoboda a etika se pohybuje mezi těmito dvěma póly. Křesťanství spojuje lásku Boží k lidem s lidskou láskou k lidem a všemu stvoření — „amare mundum in Deo“.

Scheler se domnívá, že Západ tento radikální obrat křesťanství nedokázal plně filosoficky a psychologicky reflektovat, že pozdější křesťanská teologie a filosofie do značné míry znovu podlehla řeckému typu myšlení a že pouze u několika myslitelů, zejména u Augustina, u Pascala a logiků z okruhu Port Royalu, je zřetelný náběh k transformaci křesťanského prožitkového obsahu ve filosofické pojmy.

Schelerovu tematizaci vztahu lásky a poznání by bylo vhodné doplnit poukazem na biblický — hebrejský pojem poznání (jádá), znamenající též milostné spojení muže a ženy. Rovněž je třeba upozornit na originální pokusy současných myslitelů, zejména Ricoeura a Levinase, filosoficky reflektovat specifiku judeo-křesťanského myšlení.